

Razlike komunističkih zločina u teoriji i praksi

Mihačić, Ivan

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:960152>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet političkih znanosti

Preddiplomski studij politologije

Razlike komunističkih i nacističkih zločina u teoriji i praksi

ZAVRŠNI RAD

Student: Ivan Mihačić

Mentor: izv. prof. dr. sc. Stevo Đurašković

Zagreb, kolovoz 2024.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Teorijsko određenje totalitarizma	2
2.1. Filozofski pristup: Hannah Arendt	2
2.2. Politološki pristup: Carl Friedrich	3
2.3. Povijesni pristup: Raymond Aron	4
2.4. Francuski intelektualni krug	4
2.4.1. Rasprava o komunističkom antifašizmu	5
2.4.2. Legitimacija usporedbe totalitarnih režima.....	5
2.4.3. Totalitarizmi u odnosu s demokracijom.....	6
3. Razlike totalitarnih režima u teoriji	7
3.1. Unutarnja logika „rasnog“ totalitarizma.....	8
3.2. Unutarnja logika „klasnog“ totalitarizma	9
4. Razlike totalitarnih režima u praksi	11
5. Zaključak.....	15
6. Literatura.....	16

1. Uvod

Kroz znanstvenu literaturu 20. stoljeća, nacizam je opisivao kao radikalno zlo koje građanima svijeta uvijek mora biti usađeno u misao kako se takvo što nikad ne bi ponovilo. Za takvo viđenje i percepciju nacizma zaslužni su povjesničari, sociolozi, filozofi, politički teoretičari. Istovremeno se postavlja pitanje prirode komunističkih režima i odnosa komunizma i antifašizma, što će biti jedna od tema ovog rada. Komunizam je ideologija oko koje se stvaraju prijepori u svjetskoj literaturi. Usporedba nacističke i komunističke totalitarne ideologije najviše se tiče Europe i njenog nasljeđa, s obzirom na to da je fašizam nastao u srcu Europe, a u vrijeme slabljenja europskih sila, Staljinov komunistički režim istaknuo se kao najveći protivnik fašizma i nacizma na europskom kontinentu.

Na ovoj liniji rasprave artikulira se i jedna od značajnijih debata nakon drugog svjetskog rata u intelektualnim krugovima Europe. Za potrebu rada, kako bi se sistematizirale usporedbe nacizma i komunizma te kako bi se komunizam doveo u odnos s antifašizmom, koristit će se pretežito autori koji pripadaju francuskom intelektualnom krugu. Među njima su Bernard Bruneteau, Stephane Courtois, Francois Furet, Alain de Benoist te Claude Lefort koje se može smatrati začetnicima u uspoređivanju totalitarnih režima o kojima je riječ u ovom radu.

Pojam totalitarizam stoji u samoj biti rasprava koje nastoje ponuditi artikulaciju Hitlerovog i Staljinovog režima i njima pripadajućih ideologija. Važno je da se na samom početku osvrnemo na neke od ponuđenih definicija, pa na primjer, Alain de Benoist, francuski filozof, prenoseći razmišljanja Hanne Arendt, zauzima tezu da se totalitarizam „može shvatiti samo ako ga se razlikuje od svih klasičnih oblika tiranije, apsolutizma, diktature ili autoritarizma, dakle počevši od njegove radikalne novine“ (de Benoist, 2005: 95). S takvom artikulacijom slažu se i Bernard Bruneteau i Claude Lefort, koji pripadaju istoj struji francuskog intelektualnog kruga. Arendt među prvima artikulira tezu o totalitarizmu kao inovaciji, s mišlju kako je totalitarizmu bitan total, sveobuhvatna kontrola stanovništva. Ako je vjerovati autorici, radi se o težnji ka totalnoj dominaciji. Nadalje, na koju god teoriju da se osvrnemo, kod svih prepoznajemo teror kao centralnu tehniku uspostavljanja sveobuhvatne kontrole u svrhu stvaranja „novog društva“ i „novog čovjeka“, koja se legitimira nacističkim, odnosno komunističkim moralom.

Također, uspostavljene rasprave obuhvaćaju analizu odnosa totalitarizma i autokratskih režima uspostavljajući supstancijalne razlike. Za primjer, razlike među totalitarnim režimima vidljive su u svojim početnim uzrocima. Nacistički režim građen je na rasističkoj, neodarvinističkoj osnovi, dok je komunistički totalitarni režim građen na osnovi univerzalnosti. Nacistički model

vlasti je karizmatički, komunistički model vlasti je birokratski. Velika razlika nalazi se i u nacističkom nužnom odbacivanju demokracije, dok se komunizam poziva na demokraciju.

Kako bi se dobio što bolji uvid u početne uzroke i samu prirodu totalitarnih režima, rad će se započeti s teorijskom konceptualizacijom pojma totalitarizma, pri čemu će se pratiti logika Bernarda Bruneteau koji teorijsku konceptualizaciju čini u svojoj knjizi *Totalitarizmi*, putem klasičnih autora kao što su Hannah Arendt s djelom *Izvori totalitarizma*, Friedrich i Brzezinski s djelom *Totalitarna diktatura i autokracija* te Raymond Aron s nizom predavanja o *Demokraciji i totalitarizmu*. Konceptualizacija pojma totalitarizma završit će se s pregledom artikulacija francuskog intelektualnog kruga.

Kroz središnji dio rada, glavna tema bit će nacistički i komunistički režim koji će prvo biti uspoređivani na ideološkim osnovama, što će dati bolji uvid u ideološke izvore počinjenih zločina. U središnjem dijelu rada, kao baza, koristit će se djela *Totalitarizmi* i *Stoljeće genocida* autora Bernarda Bruneteaua te *Crna knjiga komunizma* i *Komunizam i totalitarizam* koji sustavno analiziraju logiku totalitarnih režima i njihovu zločinačku dimenziju. U ovom radu cilj je napraviti historiografsku analizu konceptualizacije totalitarizma i njemu pripadajućih režima te ukazati na sličnosti i razlike među režimima i zločinima koji im se pripisuju.

2. Teorijsko određenje totalitarizma

Bruneteau u svojoj knjizi *Totalitarizmi* implicira da postoji veći broj totalitarnih režima koji se odlikuju u različitim putovima stvaranja „jedne velike sakralizirane Cjeline“, bilo da je riječ o naciji, klasi ili rasi (Bruneteau, 2002: 10). Bernard Bruneteau u teorijskom određenju totalitarizma postavlja određene autore kao ključne u teorijskom shvaćanju totalitarizama, a u kontekstu ovog rada, sažet će se Bruneteauovo viđenje autora koje vidi ključne za teorijsko određenje totalitarnog fenomena.

2.1. Filozofski pristup: Hannah Arendt

Među autorima Bruneteau daje prostor Hanni Arendt koja sa svojim kapitalnim djelom *Izvori totalitarizma* nastoji prikazati „bit“ totalitarnih režima. „Bit“ totalitarizama za Bruneteaua kao povjesničara i politologa pitanje je filozofske prirode (Bruneteau, 2002: 9). Prema Bruneteau, važnost Hannah Arendt je u njenoj konceptualizaciji totalitarizma kao povijesnog *novuma* te ju u teorijskom određenju totalitarnih režima smatra neizbježnom. Za Hannu Arendt, ono što

pokreće totalitarne vladavine Sovjetskog saveza u vrijeme Staljina i Njemačku u vrijeme Trećeg Reicha su proizvodnja masa putem rastakanja „tradicionalnih društvenih klasa“, učinkovita dominacija nad proizvedenim masama putem uspostave novih oblika organizacije - slojeva koji se razvijaju oko vođe i stvaranja međusobno suparničkih nadležnosti - te dominacija koja se „ostvaruje provođenjem terora koji Arendt definira kao 'bit' totalitarizma“ (Bruneteau, 2002: 18). Arendt kaže da je za provođenje totalnog terora zaslužna totalitarna tajna policija koja uvijek dostupna za provođenje neprekidnog iracionalnog nasilja nad masama te koja provodi službenu volju vođe (Arendt, 2015: 410). Hannah Arendt u totalitarizmu vidi stvaranje „novog čovjeka“, svođenje svakog individualca na predvidljivo, uništenje svakog „objektivnog neprijatelja“¹. Bernard Bruneteau pristup Hanne Arendt vidi kao važan iako joj spočitava nepridavanje dovoljno važnosti ideologijama režima. Autor kaže kako su za nju isključivo važni „logički slijed i dinamičko odvijanje diskursa koji poništava zbilju u ime viših zakona Povijesti (marksizam-lenjinizam) i Prirode (nacistički biologizam)“ (Bruneteau: 2002: 18).

2.2. Politološki pristup: Carl Friedrich

Na Arendt Bruneteau nadovezuje Carla Friedricha kako bi filozofski pristup dopunio politološkim. On Friedricha vidi kao akademsku opreku teoretizaciji Hanne Arendt, u kojem Friedrich putem politološkog pristupa „teži isticanju objektivnih i racionalnih elemenata koji utemeljuju apsolutnu novost jednog tipa vlasti“, pa s obzirom na jedan tip vlasti Carl Friedrich i njegov akademski kolega Zbigniew Brzezinski nude šest univerzalnih kriterija putem kojih treba prepoznati totalitarnu vladavinu (Bruneteau, 2002: 19). „Sindrom’ ili obrazac međusobno povezanih osobina totalitarističkih diktatura se sastoji od ideologije, jedne stranke koju obično vodi jedan čovjek, terorističke policije, komunikacijskog monopola, monopola na oružje i centralno usmjerenoj ekonomiji“ (Brzezinski i Friedrich, 1965: 21). „Sindrom“ koji artikuliraju autori je totalitaran, a očituje se u međudjelovanju spomenutih šest kriterija. Prema autorima, potrebna je koegzistencija svih navedenih kriterija kako bi se režim mogao interpretirati kao totalitaran. U protivnom, riječ je o kategoriji autokratskog *apparatusa* koji se ne može nazivati totalitarnim. Iako Bernard Bruneteau ističe značaj institucionalno-analitičkog pristupa totalitarizmu dvojice autora u uvodu svoje knjige *Totalitarizmi* kritički se osvrće na njihov isključiv pristup te navodi: „ako postoji neki referentni model u političkoj znanosti,

¹ Vrijednost „objektivnih neprijatelja“ ovisi o kontekstu, željama vođe i njegovom poznavanju povijesnih zakona (Arendt, 2015: 413).

'sindrom' Carla Friedricha teško će omogućiti da se promišljaju totalitarni režimi nastali u zemljama u razvoju koje ne poznaju istu tehničku efikasnost“ (Bruneteau: 2002: 19).

2.3. Povijesni pristup: Raymond Aron

Bruneteau veliku važnost pridaje Raymond Aronu s povijesnim pristupom totalitarnom konceptu. Aron se svojim pristupom nadovezuje na Arendt i Friedricha. „Aron, dakle, daje prednost opreznu povijesnom pristupu, obazrivu prema filozofskom i politološkom pristupu koji širi nazore o radikalnoj novosti fenomena, ali nastoji i obraniti svoj ključni doprinos“ (Bruneteau, 2002: 20). Bruneteau povezuje Aronov pristup s Arendt u vidu dijeljenja zaključka o povezanosti terora i totalitarne ideologije, pri čemu se totalitarni režimi razlikuju od despotizma, tiranija i diktatura, a s Friedrichom povezuje empirijski pristup kojim bi označio kriterije totalitarnih režima. „Uočio je pet glavnih elemenata: stranka koja drži monopol na političku aktivnost, državna ideologija, dvostruki monopol nasilja i komunikacije, etatizacija gospodarstva, policijski i ideološki teror“ (Bruneteau, 2002: 20). Totalitarizam je za Arona ostvarenje ideologije u društvenom životu.

Mjesto na kojem Aron upućuje najveću kritiku Arendt sa svojom teorijom je viđenje o „odlasku“ totalitarizma. „Ako je rat spriječio širenje nacističkog režima, reklo bi se da razvoj Sovjetskog Saveza potvrđuje konceptualni oprez Raymonda Arona“ (Bruneteau, 2002: 21). Aron priča o razvoju režima nakon Staljinovog režima, pri čemu se ne može govoriti o svršetku totalitarnog režima odlaskom Vođe, kojeg u trenutku na vrhu Partije mijenja drugi Vođa.

2.4. Francuski intelektualni krug

U Francuskoj sedamdesetih godina 20. stoljeća, u krugu teoretičara kome pripadaju između ostalih i Stephane Courtois, Claude Lefort, Alain de Benoist, Francois Furet, uključujući i Bernarda Bruneteaua, dolazi do artikulacija ideologije totalitarizma unutar koje se postavljaju nove teze o komunizmu oslonjene na literaturu disidenata, romanopisaca i pjesnika gdje se govori o direktnim iskustvima zločina komunističkog režima (npr. Aleksandar Solženjicin, Vaclav Havel, Milan Kundera). U tom smislu poseban značaj imalo je djelo *Arhipelag Gulag Aleksandra Solženjicina*. Bernard Bruneteau smatra Solženjicina zaslužnim za otvaranje prostora francuskom intelektualnom krugu, kada dolazi do njihovog medijskog prodora (Bruneteau, 2002: 26). Tako se priča o re-konceptualizaciji totalitarizma i totalitarnih režima, sedamdesetih godina pokreću u Europi. O njima će biti riječi u ovom poglavlju.

2.4.1. Rasprava o komunističkom antifašizmu

Francuski intelektualci, historiografi i povjesničari, može se reći zaslužni su za osvježavanje kolektivnog sjećanja u Francuskoj, što se proširilo i na Europu. 70-ih godina 20. stoljeća, Francuzi počinju sustavnije analizirati komunizam na teritoriju SSSR-a, od Oktobarske revolucije do kraha komunističke vlasti. Sve do pojave *Crne knjige komunizma*, ili romana *Arhipelag Gulag*, u europskom sjećanju vlada misao kako je, s jedne strane nacizam radikalno Zlo, s druge strane komunizam najvažnija figura u antifašističkoj borbi na kontinentu.

Francois Furet odnos komunizma i antifašizma iskazuje u svojoj knjizi *Prošlost jedne iluzije*. U samom naslovu, autor aludira na iluziju oslobođenja ljudskog duha u 20. stoljeću, za koji je trebao biti zaslužan komunizam, odnosno njegova univerzalna narav. Furet bez kočnice kaže da je fašizam, odnosno nacizam, neprijatelj demokracije, međutim, kaže i da „režim na koji se pozivaju oni koji sebe smatraju najradikalnijim protivnicima fašizma nije ništa manje diktatorski i tiranski od Hitlerovog“ (Furet, 1997: 15). Ono što Furet smatra jest da su u SSSR-u trajali staljinski procesi baš u jeku antifašističkih borbi u srcu kontinenta, pa navodi kako se tada u Europi stvara novi politički i moralni profil (Furet, 1997: 356).

Alain de Benoist u knjizi naslovljenoj *Komunizam i nacizam* također prati liniju francuskog kolege Fureta. Autor piše: „nacizam se smatrao doktrinom mržnje, komunizam doktrinom slobode“, jer je komunizam propagirao univerzalnu ljubav, dok je nacizam odbacivao i samu pomisao na to (de Benoist, 2005: 33). De Benoist takvo viđenje vidi kao zamku, pa su za njega dva režima, dva jednako destruktivna sustava. „Nije dovoljno reći da je komunizam lijepa ideja koja se krivo provodila“ (de Benoist, 2005: 41). Vidljivo je da autor i jedan i drugi režim smatra jednako zločinačkim.

2.4.2. Legitimacija usporedbe totalitarnih režima

Alain de Benoist smatra da se usporedba nacizma i komunizma zahuktala nakon objave *Crne knjige komunizma*, koja je uništila ideju o dobrom Lenjinu i zločestom Staljinu, kako piše de Benoist. „Lenjinov režim, na vlasti tek pet mjeseci, pobio je već 18 000 osoba“ (de Benoist, 2005: 42). Bruneteau također prekretnicu u legitimizaciji usporedbe vidi u objavljivanju *Crne knjige komunizma*. Lefort, kojeg se može svrstati u struju Fureta, Courtoisa, de Benoista i Bruneteaua, usporedbu komunizma i nacizma smatra legitimnom. „Usporedba dvaju režima bila bi opravdana zbog činjenice da su se pojavili na tragu Prvoga svjetskog rata i da su se

razvili u istoj povijesnoj konjunkturi do Drugog svjetskog rata“, pa bi ih kao takve trebali moći uspoređivati (Lefort, 2011: 215). Alain de Benoist ići će još korak dalje, pa reći: „usporedba komunizma i nacizma zapravo je ne samo legitimna, nego i neizbježna, jer bez nje oba fenomena postaju nerazumljiva“ (de Benoist, 2005: 29). Autor kaže da uspoređivanje ne znači isto što i banaliziranje. Prema njemu, nije moguće pričati o „boljem“ i „lošijem“ režimu između dva, a također piše i da, žrtve jednog režima ne poništavaju žrtve drugog režima, pa je u tom smislu usporedba nužna.

2.4.3. Totalitarizmi u odnosu s demokracijom

Već je njemački pravnik i analitičar Franz Neumann ukazao na odnos nacizma i demokracije iz ekonomske perspektive i naveo da: "nacionalsocijalistička partija nikako nije mogla iznijeti svoje ekonomske javne politike na demokratskoj razini" (Neumann, 1942: 214). Kasnije, Bernard Bruneteau, kao i cijela spomenuta struja francuske intelektualne elite, totalitarne režime sagledava u odnosu s liberalnom demokracijom. Odnos prema demokraciji je dvojak: totalitarizmi su s jedne strane nastali kao odgovor na nedostatke demokracije, a s druge strane bili su izazvani te se u konačnici i raspali zbog potrebe ljudi za demokracijom. Bruneteau postavlja pitanje "može li se zaboraviti da se totalitarna pustolovina stoljeća slomila na snazi otpora i privlačnosti demokracije?" (Bruneteau, 2002: 63). U svojoj knjizi *Totalitarizmi*, autor naglašava da demokratskom obrascu u razmatranju koncepta totalitarizma treba pridodati maksimalnu važnost. Po njemu je demokracija *ono konkretno* čemu uvijek moramo težiti i što služi kao referenca za procjenu.

Claude Lefort naglašava „povijesnu novost totalitarizma, koji nastaje i može nastati samo na tlu moderne 'demokratske revolucije' (u Tocquevilleovu smislu) kao njezino radikalno osporavanje“ (Lefort, 2011: 210). Alain de Benoist napada na liberalnu demokraciju i traži uzrok stvaranja totalitarizama osvrćući se prema demokraciji. „Poput jučerašnjih totalitarizama, liberalna društva nisu sklona prihvatiti činjenicu da njihove norme ne trebaju uvijek biti ispravne. Nastoje se nametnuti kao jedini univerzalno mogući sustav u ime ideologije koja, iako se proziva 'humanističkom', otvara put svim zlouporabama“ (de Benoist, 2005: 142). Autor, koji u prvom redu proučava komunizam, tako smatra kako se liberalne demokracije ogledaju u „egalitarno-univerzalističkim tezama komunizma“ (de Benoist, 2005: 133).

3. Razlike totalitarnih režima u teoriji

Francuski intelektualni krug posebno razrađuje upravo sličnosti i razlike unutar totalitarnih režima te različiti autori ukazuju na specifičnosti, ali i zajedničke elemente nacističkog i komunističkog režima.

Francuski autor Stephane Courtois u svojoj knjizi *Komunizam i totalitarizam* navodi kako režimi nisu isti po svim točkama, a ono što im je zajedničko jest da su oslovljeni istim nazivnikom, totalitarizam. Kada govori o nacizmu i komunizmu, kaže da je riječ o radikalno različitim ideologijama u svojim početnim točkama. Nacistička je suštinski neravnopravna i rasistička, dok se druga poziva na ravnopravnost i univerzalnost (Courtois, 2011: 246). Courtois se može uzeti kao pionir u sustavnoj analizi komunizma, koji usporedbu režima također smatra nužnom.

Bruneteau u svojoj knjizi *Totalitarizmi* radi pregled „lijevog“ i „desnog“ totalitarizma. „Lijevi“ totalitarizam je staljinistički, dok je „desni“ nacionalsocijalistički. Kada govori o sličnostima između režima, Bruneteau uočava „da im je zajednički način obnašanja vlasti, imaju isti način mišljenja politike i slično označavaju neprijatelja“ (Bruneteau, 2002: 34). To bi značilo da režimi koji su predmet usporedbe imaju na čelu jednu stranku koja nadzire i privatnu i javnu sferu te koja posjeduje monopol nad političkim životom zajednice. Međutim, razlikovni element koji Bruneteau primjećuje jest „da se sovjetski teror okretao prema unutrašnjosti, a nacistički se teror provodio prije svega izvan Njemačke“ (Bruneteau, 2002: 36). Alain de Benoist uočava također surovu sličnost u instrumentalizaciji iracionalnosti dvaju režima. „Utopija besklasnog društva i utopija čiste rase, obje, zahtijevaju uklanjanje pojedinaca koje se smatra preprekama ostvarenju 'grandioznog projekta', u ovom slučaju nastanku radikalno boljeg društva“ (de Benoist, 2005: 46).

Ideologija u totalitarizmima igra glavnu ulogu kod teoretičara francuskog intelektualnog kruga. Francois Furet i Alain Besançon na režime gledaju kao „ideokratske“, što naročito odgovara režimu Sovjetskog Saveza zbog dogmatskog oblika marksizma-lenjinizma (de Benoist, 2005: 105). Razliku u ideološkom legitimitetu dvaju režima uočava Francois Furet pri čemu za marksističko-lenjinističku doktrinu koju kaže da je podlogu pronašla u liberalnoj misli. Komunisti koji su zamijenili stvarnu demokraciju „buržoaskom demokracijom“, postavili su se u poziciju onih koji će nastaviti progres i omogućiti autonomiju svakom pojedincu (Furet, 1997: 44). Tu se pronalazi suštinska ideološka razlika u kojoj komunizam doktrinarni legitimitet izvodi iz postojeće ideologije, dok je u nacizmu za ideološko opravdanje nasilja i terora zaslužan samo Führer jer samo on poznaje zakone Prirode. Lefort će reći da komunizam:

„odbacuje zapadnu demokraciju samo zato što se ona čini formalnom, a suprotstavlja joj neku zbiljsku demokraciju, tj. onu koja jednakosti daju puni smisao“ (Lefort, 2011: 211).

Kada je riječ o izvorima režima, izvor nacizma predstavlja njemački politički romantizam koji bez premca odbacuje Zapadni politički model utemeljen na demokraciji. „U svojoj reakciji protiv prosvjetiteljstva i poruke iz 1789, mladi njemački romantičari uzdižu mistificirani Stari režim u njegovoj dvostrukoj inkarnaciji germanskog Svetog Rimskog Carstva i sinjorije“ (Bruneteau, 2002: 81). Njemački romantizam omogućio je poseban njemački put (Sonderweg), utemeljen na neodarvinizmu i rasističkom načelu superiornosti arijskog čovjeka nad svim drugim rasama (Bruneteau, 2002: 82-83). Na tim je temeljima nastao i ustrajao nacistički režim.

Kao izvor komunističke vlasti, Bruneteau uzima marksizam, pri čemu autor u historicističkom postupku marksizma vidi očitu želju za krajem povijesti. Bruneteau sumira da je za privođenje povijesti kraju, potrebna totalitarizirajuća vizija koju je prvi uvidio Lenjin. „Marxov historicizam legitimira mehanizme koji će biti izvorištem totalitarnog razvoja komunističkog sustava“ (Bruneteau, 2002: 84). U Bruneteauovom viđenju, upravo marksizam legitimira nasilje nad buržoazijom koja je viđena kao utemeljenje zla u komunističkoj misli.

Među odrednicama razlika dva totalitarizma prepoznamo diferencijaciju između „rasnog“ nacističkog i „klasnog“ komunističkog totalitarizma.

3.1. Unutarnja logika „rasnog“ totalitarizma

Nacionalsocijalistička Njemačka eklatantno je primjer totalitarnog režima 20. stoljeća u Europi, potencijalno najbliža, weberovskim rječnikom, ideal-tipu totalitarnog režima. Treći Reich nastaje na želji za dokidanjem razlike privatne sfere i države u kojem jedna osoba na vrhu hijerarhije ima maksimalnu kontrolu nad cijelom zajednicom. Dinamičko načelo i rasna hijerarhizacija su bitni elementi koji su proizveli do tada nezapaženu razinu terora (Bruneteau, 2002: 145). Bruneteau smatra da, ono što nacionalsocijalizam čini jedinstvenim u vidu komparacije s drugim režimima jesu: „subverzivan pothvat jedne stranke, prednost ideologije nad političkom praksom, neograničen teror“ (Bruneteau, 2002: 145). Riječ je o strukturi vlasti koja na najvišoj razini nameće Vođinu karizmu, Hitlerovu, koji je sam po sebi izvor legitimnosti cijele države.

Kada je riječ o državnoj strukturi u vidu udvostručavanja administrativnih službi, koje se jedna drugoj suprotstavljaju, Neumann i Arendt imaju dobra zapažanja. Harcourt, kada govori o Neumannu, kaže da Treći Reich nije zasnovan na koherentnoj političkoj teoriji te ne poštuje

pravni poredak, odnosno, konstantno krši pravne norme (Harcourt, 2022: 13). Prema Neumannu, radi se zapravo o „ne-državi“, vladavini kaosa, anarhiji koja je uzela prava i dignitet svakom subjektu. "Ako nacionalsocijalizam nema političku teoriju, gradi li politički sustav državu? Ako je država okarakterizirana vladavinom prava, naš odgovor na ovo pitanje bit će negativan, s obzirom na to da negiramo da pravo postoji u Njemačkoj" (Neumann, 1942: 382). S obzirom na negaciju prava u državi, Neumann kada piše o strukturi nacističkog režima, on ne misli na strukturu već nešto što je strukturi oprečno.

Arendt nacionalsocijalizam vidi kao dinamičan sustav koji pokorava i kontrolira sve oko sebe, što uključuje i privatnu i javnu sferu. Kako je potrebna stalna dinamika, pozitivni zakoni ne postoje. „To što ne drži do pozitivnih zakona, to je navodno viši oblik legitimacije koji se, s obzirom na to da je nadahnut samim izvorima, ne mora zamarati legalističkim tričarijama“ (Arendt, 2015: 449). Arendt svoju teoriju nadovezuje na Franza Neumanna u smislu „ne-države“ i „ne-strukture“. Za Führera kaže da je uspješno razvio „potpuno nove političke institucije i razorio sve pravne, društvene i političke tradicije zemlje“ (Arendt, 2015: 447). S obzirom na vladavinu izvanrednim stanjem, država i režim funkcioniraju u međuočnosu kao prividna i stvarna vlast.

Bernard Bruneteau kao prioritet nacističkog režima vidi uništavanje sindikata i radničke klase u nacionalsocijalističkoj Njemačkoj te zamjenu pitanja klase, pitanjem rase. Hitler je u svojoj viziji imao misao o povijesnoj misiji jedne rase koja je za njega pokretač povijesti. Hitler tu zauzima poziciju „rasnog determinizma na temelju zakona o prirodnoj selekciji“ (Bruneteau, 2002: 154). Dakle, Hitlerova se politika svodi na biološko jačanje zajednice. To je razlog zbog kojeg dolazi do isključivanja biološki nepodobnih individualaca i zajednica. Vanjska je politika za Hitlera bila borba za životni prostor arijske rase izvan granica Trećeg Reicha, kaže Bruneteau.

Nacionalsocijalistička totalitarna dinamika javila se kao odgovor na propuste demokracije te kao odgovor na ideologiju klasne borbe i staljinističkog totalitarnog režima, pa klasnu borbu zamjenjuje mitovima o rasi.

3.2. Unutarnja logika „klasnog“ totalitarizma

Klasna logika staljinističke vladavine jest instanca koja osvjetljava put totalitarnoj volji prema maksimalnoj homogenizaciji društva i ukidanju bilo kakve različitosti. Bruneteau piše da se homogenizacija morala odviti kako bi se stvorio proletarijat. U teoriji radi se o stvaranju

diktature proletarijata. Kako bi se ona postigla, Staljin je glavne krivce vidio u kulacima, seljacima koje je trebalo pretvoriti građane, proletere, a trebalo je restrukturirati i kolhoze koji su imali glavnu ulogu u isporuci poljoprivrednih proizvoda (Bruneteau, 2002: 177 - 179). Kako bi se kulake pretvorilo u građane, bilo je potrebno provesti raskulačenje, proces „koji eliminira bogatog seljaka ne bi li olakšao kolektivizaciju siromašnog, što će reći njegovo uključivanje u proletarijat“ (Bruneteau, 2002: 178).

Staljin je nastojao seljaštvo uključiti u sovjetski plan industrijalizacije što je značilo masovno prebacivanje seljaka u tvornice. Radnici u tvornicama bili su obilježavani u tri sloja, pri čemu sloj „ljudi nedavno proizišlih iz neproleterskih klasa“, što uključuje radnike-kulake, biva proglašen klasnim neprijateljem zbog toga što su „organski strani proletarijatu“. Tako u sovjetskoj misli dolazi do njihovog prebacivanja iz radničke u opasnu klasu (Bruneteau, 2002: 179-180). Staljin svoju volju prebacuje i na sindikate koji više nisu neovisni. Bruneteau proces povećanih ovlaštenja direktora tvornica u vidu toga da mogu otpuštati radnike kako žele, opisuje kao militarizaciju i kriminalizaciju radničkog rada. Prema Bruneteau, u tom se očituje proletarizacija partije.

„Radnička klasa“, primjećuje Bruneteau, boljševički je izum. Stvaranjem većeg broja klasa, moglo se povesti fiktivni rat između istih pri čemu je radnička klasa trebala dobiti prevlast nad buržoaskom klasom i osigurati kulturnu hegemoniju koja je do tada bila u rukama buržoazije (Bruneteau, 2002: 183). Staljinska doktrina trebala je dovesti do „besklasnog društva“, što predstavlja utopističko odumiranje države, primjećuje Bruneteau. „Snaga staljinske doktrine je u sažimanju marksističke teorije i intelektualnog znanja i istovremenom radikalnom prilagođavanju njezine dostupnosti radnicima“ (Bruneteau, 2002: 185). U jačanju klasne borbe, legitimacijom vlasti putem marksističke doktrine, opravdava se teror, kaže Bruneteau. Isto primjećuje i Alain de Benoist kada kaže: „želja za emancipacijom cijelog svijeta ne predstavlja, dakle, prepreku teroru, nego mu, naprotiv, u velikoj mjeri pruža veće opravdanje“ (de Benoist, 2005: 50).

Sam Staljin je osoba koja poznaje zakone Povijesti, odnosno povijest ima glavnu ulogu u sumiranju i instrumentalizaciji marksističke teorije koja je linearna i završava besklasnim društvom (Bruneteau, 2002: 186-187). Takvo je viđenje predmet ideologije i krutog komunističkog jezika koji ne dozvoljava skretanje s puta, sve do utopističkog univerzalnog besklasnog društva. Komunistički pokret, odnosno Partija-država, imala je za cilj stvoriti „novog čovjeka“, homogeniziranog u kolektivu, tako da usadi u zajednici jedan kulturni obrazac ponašanja.

4. Razlike totalitarnih režima u praksi

Totalitarni režimi koji su predmet ovog eseja, prouzročili su velik broj zločina, o kojima će biti riječ u ovom poglavlju. Zločini, masovni zločini, genocidi, prouzročeni su terorom koji su u teoretizaciji historiografa, neizostavan dio totalitarnih režima. Teror se prepoznaje kao centralna tehnika uspostavljanja sveobuhvatne kontrole u svrhu stvaranja čovjeka lišenog morala. Hannah Arendt teror smatra samom „biti“ totalitarizma, kojim se proizvode osamljenost u društvenoj sferi i izoliranost u političkoj sferi (Arendt, 2015: 461). Koncentracijski logori su najviša zajednička instanca dvaju režima koji su za cilj imali promjenu ljudske prirode te služe kao posljednja razina u uspostavi masovnog, totalitarnog terora. Stephane Courtois piše da, ono što je za nacionalsocijalističku njemačku bio Auschwitz, za Staljinovu Rusiju bila je Lubjanka u samom središtu Moskve². Oba režima su dakle imala svoje centre za usmrćivanje, iako u usporedbi koncentracijskih logora u Rusiji spram onih u Njemačkoj, Courtois kaže: „glavna se razlika odnosi na to da usmrćivanja [u Rusiji] nisu bila „industrijska“ – plinom, nego „tradicionalna“ – metkom, i da tijela nisu spaljivana (što je nacistima omogućilo da glavni tragovi nestaju)“ (Courtois, 2011: 243). Koncentracijski logor Arendt vidi kao svojevrsni laboratorijski eksperiment u kojem fizički dolazi do dokidanja čovjekove prirode i čovjeka samoga. „Prema ljudskim masama zatvorenim u njih odnose se kao da više ne postoje, kao da ono što im se događa više nikoga ne zanima“ (Arendt, 2015: 432).

U *Crnoj knjizi komunizma* autora Stephana Courtoisa, autor oštro napada na komunizam u periodu od 1914. do 1991. godine. Sustavnom analizom dolazi do brojke od 100 milijuna žrtava za vrijeme trajanja komunističkih režima. Mnogi historiografi opovrgavaju brojke koje iznosi Courtois, međutim to nikako ne znači da ga se treba odbaciti kao irelevantnog. Courtois naglašava da opća definicija ratnih zločina sadašnju formu dobiva Nürnberškim procesom 1945. godine. Za zločine su odgovarali nacistički generali, ali iz komunističkog režima za iste počinjene zločine – protiv čovječanstva, ljudskog duha i svjetske kulture – nije odgovarao nitko (Courtois, 1999: 12-13).

Bernard Bruneteau, koji 20. stoljeće u naslovu svoje knjige naziva *Stoljeće genocida*, kaže da se u Nürnbergu ne spominje pojam genocid, iako se uvodi novi pojam, „zločin protiv čovječanstva“. Pojam genocida usvojen je na UN-ovoj konvenciji 1948. godine. Prema

² Sovjetski sustav koncentracijskih logora nazvan je prema Solženjicinovom romanu „Arhipelag Gulag“, od čega su povjesničari preuzeli naziv Gulag

konvenciji, u genocidna djela „ubrajaju se ubojstvo kao teško fizičko i mentalno ugrožavanje pripadnika grupe, nanošenje štete životnim uvjetima jedne zajednice, mjere depopulacije, otimanje djece na račun druge grupe“ (Bruneteau, 2005: 12). Bruneteau takvu definiciju genocida smatra nedostatnom, jer je u prvom planu, iz definicije izostao element namjere (destrukcije zajednice u cijelosti), što je lako moglo dovesti do banaliziranja zločina počinjenih od Staljinovog režima 30-ih godina. Bernard Bruneteau odlučuje se za definiciju genocida povjesničara Franka Chalka i Kurta Jonassohna, koju smatra preciznom i jednostavnom. Dva povjesničara genocid definiraju kao tip masovnog masakra u kojoj država ili drugi tip vlasti ima namjeru uništenja cijele jedne grupe, a grupa za uništenje jest izabrana od strane počinitelja (Bruneteau, 2005: 16). Genocid je dakle, slučaj ciljanja jedne grupe u njenoj cijelosti, pri čemu je, piše Bruneteau, „namjera uništenja“ zajednički element svim genocidnim operacijama.

Kada je riječ o počinjenim zločinima i genocidnim politikama u Sovjetskom Savezu „teror masa“ započinje nakon revolucije 1918. godine, od strane Lenjina, piše Bruneteau. Teror masa „utemeljuje povijesni komunistički plan, a taj je za Lenjina i njegove nasljednike 'očistiti' svijet od Klasa koje je Povijest osudila“ (Bruneteau, 2005: 56). Staljin nasljeđuje Lenjinovu paradigmu nepovjerenja prema „klasama“ koje utemeljuju Zlo, a koje su u iracionalnoj misli Vođe uvijek u odnosu prema Zapadnom kapitalizmu. Klase koje je potrebno ukinuti i nadvladati jer predstavljaju prepreku samoj Povijesti i označeni su kao sumnjivci, su kategorija koju Arendt naziva „objektivnim neprijateljem“ (Arendt, 2015: 413). U staljinističkom režimu, u kategoriju sumnjivaca spadaju kulaci kao klasa, seljačko stanovništvo Ukrajine te stanovnici rubnih nacija Sovjetskog Saveza nad kojima su vršene masovne deportacije.

Kulaci, kao i druge kategorije „objektivnog neprijatelja“ određeni su ideologijom. Ideološki je, piše Bruneteau, trebalo iskorijeniti seljačko društvo, pa je 1929. godine donesena odluka „uništenja kulaka kao klase“³, čime započinje proces dekulakizacije. Dekulakizacijom, pod krinkom kolektivizacije sela, velik broj kulaka je ubijen, dok je velik broj transportiran na prisilni rad u Sibir. Bruneteau kaže kako u dekulakizaciji koja se provodila između 1930. i 1932., globalna procjena ljudskih gubitaka iznosi oko 1,8 milijuna (Bruneteau, 2005: 63). Dekulakizacija je u historiografiji označena pojmom „klasni genocid“, međutim, Bruneteau kaže kako je bolje govoriti o „genocidnim posljedicama klasne politike“, s obzirom na kriterij

³ „Jednostrana nasilna akcija u kojoj je jedna nesretna i bespomoćna grupa izložena krajnjem nasilju koje izazivaju direktive totalne vlasti“ (Bruneteau, 2005: 61).

stabilnosti grupe u totalu, koja u ovom slučaju izostaje. Prema tome, dekulakizacija nije označena kao genocid (Bruneteau, 2005: 64-65).

S druge strane nasilno proizvedena glad ukrajinskih seljaka, koja je kulminirala 1933. godine i izazvala demografsku i društvenu katastrofu ogromnih razmjera nužno je okarakterizirana kao genocid. Genocid je počinjen protiv „ukrajinske nacionalne grupe“, stabilne grupe u njenoj cijelosti, koji je prouzročio oko šest milijuna mrtvih osoba (Bruneteau, 2005: 65). Bruneteau kaže kako su do tada kolektivizacija i dekulakizacija već privedene kraju kada u Ukrajini nastupa glad. U prisilno izazvanoj gladi, kaže Bruneteau, očigledna je namjera uništenja od strane staljinističkog režima.

Bruneteau piše da je naziv *specposelency*, naziv za osobe etničkih skupina nad kojima su vršene deportacije. Etničke deportacije trajale su od 1937. do 1949. godine. „Oko tri milijuna ljudi pripadalo je nekoj naciji koja se smatrala sumnjivom ili krivom za antisocijalizam od strane staljinističke vlasti koja je tu 'pogrešku' smatrala dostatnim razlogom za deportaciju“ (Bruneteau, 2005: 71). Bruneteau analizira kako je pogođeno dvanaest nacionalnih manjina na teritoriju Sovjetskog Saveza te Baltičke zemlje i istočna granica Poljske. Prema tome, otvoreno je pitanje genocida nad nacionalnim manjina u kontekstu etničkog čišćenja.

Bruneteau ne smatra da je Staljinova namjera bila uništavanje naroda koji su bili izvrgnuti deportacijama i ubojstvima, unatoč velikom broju smrtnih slučajeva prilikom samih putovanja. Kao što je već spomenuto, Bruneteau u prvi plan po pitanju genocida stavlja namjeru. „Svjesna namjera nije bila fizički uništiti individualne dijelove tih etničkih ili nacionalnih grupa, nego ih na neki način 'spasiti' i zatim preodgojiti na sovjetsku“ (Bruneteau, 2005: 73). Kada se sagleda zločine počinjene od strane staljinističkog režima, kao genocid kakvog ga je preuzeo Bruneteau, uzima se uništenje ukrajinskog seljaštva, dok drugi zločini mogu biti kategorizirani kao zločini protiv mira, ratni zločini i zločini protiv čovječanstva.

Nacistički je teror u početku bio usmjeren na nekoliko skupina: „oporbu režimu, prvenstveno komuniste, socijaliste, anarhiste i pojedine sindikalne vođe“ (Courtois, 1999: 20). Nad njima su isprobavane razne tehnike terora i sve do rata bili su podvrgnuti masovnim usmrćivanjima. Sljedeća kategorija nad kojom je provođen teror spada pod „Aktion T4“⁴, a kada su nad njima usavršene tehnike usmrćivanja u koncentracijskim logorima, prvenstveno eutanazije plinom,

⁴ „Aktion T4“ proizveo je 70 000 žrtava, u kojem je sam Hitler naredio fizičko uništenje mentalnih bolesnika, putem eliminacije u plinskim komorama (Bruneteau, 2005: 86).

piše Courtois, na red kao utemeljenje Zla, dolaze Židovi (Courtois, 1999: 21). Kada su u pitanju počinjeni nacistički zločini, ne postoji prijepor oko toga je li „holokaust“, odnosno „Shoah“, genocidni zločin. „Genocidni čin u pravom smislu riječi izazvao je smrt nešto više od pet milijuna europskih Židova u manje od četiri godine, između 1941. i 1945.; on predstavlja zaseban događaj koji se međutim ne može odvojiti od šire cjeline“ (Bruneteau, 2005: 77). Genocid nad Židovima nastao je iz rasne ideologije i antisemitizma, kako militantnog, tako i pasivnog, u kojem je bila potrebna suradnja „običnih ljudi“, bez kojih bi rad Gestapa bio vrlo otežan (Bruneteau, 2005: 77-78). Putem birokratskih mjera i putem niza običnih, rutinskih aktivnosti, započele su pripreme za fizičko uništavanje Židova i proces masovnog uništenja, smatra Bruneteau.

Kao početak istrebljivanja židova, Bruneteau uzima getoizaciju Židova u Poljskoj, pri čemu je na poljskom teritoriju život izgubilo oko 750 000 ljudi. Autor kaže da se tada počela otkrivati totalitarna logika nacističkog režima u praksi „jer se tu sažima utopijski projekt 'novog poretka' koji provode birokratske službe, suparničke i istovremeno komplementarne“ (Bruneteau, 2002: 164).

Bruneteau rat uzima kao novu fazu u namjeni logora. Od početka rata, broj zatočenika raste velikom brzinom. „Populacija u koncentracijskim logorima raste od 600 000 u proljeće 1941. na 115 000 u kolovozu 1942. (u kolovozu 1944. dostići će 524 000, a zatim 714 000 u siječnju 1945.) unutar koje ima svega oko 5-10% njemačkih zatočenika“ (Bruneteau, 2002: 166). Autor piše da je do kristalizacije genocida došlo vođenjem masovnih masakra od strane vlasti, što se pretvorilo brzo u istrebljenje Židova kao odgovor nacionalsocijalističkih vlasti na američko objavljivanje rata. 1942. godine⁵ otvaraju se nove tvornice smrti, koncentracijski logori, u kojima u nešto manje od tri godine, „sistem masovnog genocida uništava gotovo tri milijuna ljudi koji se golemom željezničkom mrežom sagrađenom prema planovima Adolfa Eichmanna odvođe iz geta istočne Europe i ostalih dijelova okupirane Europe“ (Bruneteau, 2005: 81).

Tehnička organizacija koncentracijskih logora je dovela do krajnje banalizacije masovnog ubijanja, što je vodilo prema „konačnom cilju“⁶. „Često se naime događalo da, u kontekstu isprepletenog nasilja, današnje žrtve postanu sutrašnji egzekutori“ (Bruneteau, 2005: 84).

⁵ Te godine otvaraju se Belzec, Sobibor, Treblinka i Auschwitz koji, svojim imenom, „simbolizira cjelokupni sistem uništavanja“ (Bruneteau, 2005: 81).

⁶ „Vitalistička potraga za biološkom zajednicom koja postaje savršenom jer se neprestano pročišćava“ (Bruneteau, 2005: 85).

Bruneteau smatra da su logori funkcionirali baš zahvaljujući stalnom radu Židova te da su Židovi uzrok sve veće sofisticiranosti logora smrti, zbog stalnog rasta broj osoblja (Bruneteau, 2002: 168). Cilj je vidio u tome da se krivnja prenese neprijateljsku klasu.

Bruneteau se osvrće na Götze Alya, koji je prikazao kako su demografske i gospodarske neuspjeha, u vidu premještanja Nijemaca i deportacije Židova, natjerali naciste u potragu za globalnim rješenjem (Bruneteau, 2005: 90). Židovi iz geta, koji su u getu postali suvišni, bivali su deportirani dalje na istok ili istrebljivani, piše autor. Bruneteau također piše da je putem znanstvenog antisemitizma, teza o „životu nedostojnom da se živi“, doživjela svoje konačno ispunjenje (Bruneteau, 2005: 91). Dakle, u procesu deportacija, prostornog preuređenja i uništenja te samoj logici osvajanja, vidljiva je logika globalnosti i kontinuiteta, piše Bruneteau. Takvu totalitarnu logiku primijetila je i Arendt u *Izvorima totalitarizma*.

„Prema zakonu povijesti, neke klase u klasnoj borbi „odumiru“, ali ako se ne pojave začeci novih klasa, koje će i same „odumrijeti“ u rukama totalitarnih vladara, bit će to kraj same ljudske povijesti. Drugim riječima, zakon ubijanja po kojem totalitarni pokreti osvajaju i provode vlast ostao bi zakonom kretanja čak i ako bi ikada uspjeli podložiti svojoj vladavini cijelo čovječanstvo“ (Arendt, 2015: 451).

U historiografiji se vodi polemika o jedinstvenosti holokausta. Jedinstvenost holokausta jest, recimo tako, nametanje ideje ne samo da je holokaust jedinstven u povijesti, već i jedini te vrste. Razlog tako ekstremnog viđenja je i u tome što se događaj dogodio u središtu Europe, koja je smatrana kao začetnica humanosti, modernosti i napretka, pa kaže Bruneteau kako genocid kao pojam postaje poremećaj Zapadnih vrijednosti (Bruneteau, 2005: 95-96). Međutim, Bruneteau radi odmak od takvog viđenja holokausta. Ako je vjerovati autoru, holokaust je prema određenim komponentama jedinstven i univerzalan, vrlo ekstreman slučaj s obzirom na to da pretendira na istrebljenje cijele jedne zajednice u totalu, Židova, na univerzalnoj razini. Bruneteau ipak holokaust vidi kao sintezu genocida iz 20. stoljeća, koji spaja „sve elemente genocidnog procesa“ kao što su instrumentalizacija ideologije, pravno isključivanje klase neprijatelja, početak istrebljivanja u getima, kolektivna ubojstva u strateškim zonama te masovna ubojstva u totalu (Bruneteau, 2005: 101). Takvim opisom, autor smatra da se holokaust uklapa u opći kontekst nasilja 20. stoljeća te da se ne može odvojiti od šire slike.

5. Zaključak

U zaključku rada, može se reći kako se opravdano može ući u usporedbu dvaju režima. Rad iskazuje da totalitarni režimi koji su bili predmet usporedbe, dijele mnoge zajedničke

karakteristike, što uključuje u prvom planu teror provođen od strane vlasti koja ima za cilj uspostavu „novog društva“ i „novog čovjeka“ atomiziranog u homogeniziranoj zajednici. S druge strane, režimi se razlikuju u svojim unutarnjim logikama i ideologijama. Nacizam je vođen ideologijom rasne superiornosti arijevaca, pa je istrebljenje drugih, vanjskih neprijatelja, bila moralni imperativ. Komunizam je neprijatelje tražio unutar Sovjetskog saveza te je putem marksističko-lenjinističke doktrine, za cilj imao uništiti klasne razlike, stvoriti klasu „proletarijata“. Kroz rad su se, dakle, prepoznale vrijednosne sličnosti zločinačke dimenzije nacizma i staljinizma te njihove ideološke različitosti.

U kontekstu europskog sjećanja, potrebno je, radi uspostave pravednosti, suočiti se s počinjenim komunističkim zločinima, a suočavanje s prirodom komunističko-antifašističke borbe mora doći prvenstveno iz smjera Europe koja je popustila komunističkom totalitarnom režimu da predstavlja obranu Europe od fašizma. Predstavljati nacizam kao radikalno Zlo s jedne strane, a komunizam kao tekovinu antifašističke borbe koja stoji isključivo u odnosu s fašizmom, znači banaliziranje, sprječavanje analiziranja komunističkih režima ili nazivanje Staljinovog režima totalitarnim. U tom slučaju, komunizam stvarno ostaje doktrina slobode i lijepa ideja koja se nije provela.

Francuski intelektualni krug, pa nakon njih i drugi teoretičari totalitarizma, omogućili su stavljanje usporedbe totalitarnih režima u središte priče. Alain de Benoist bi rekao: „svaki je događaj istodobno jedinstven i univerzalan, vrlo osobit i vrlo usporediv“ (de Benoist, 2005: 67). Svijest o počinjenim zločinima u oba režima uvijek mora biti postojana, kako bi uvijek težili liberalnoj demokraciji te spriječili potencijalno slične katastrofe takvih razmjera u budućnosti. Može se zaključiti s mišlju da Staljinov totalitarni režim nije bio „bolji“ od Hitlerovog totalitarnog režima, i obrnuto, zbog njihovih različitih ideologija, „dobronamjernih“ ili „zlonamjernih“. Zlo se mora prihvatiti kao univerzalno i ne smije ga se relativizirati, a jedinstvenost događaja može se pripisati i nacističkim i staljinističkim zločinima, u tehničkom i ideološko-praktičnom smislu. U vrijeme totalitarnih režima milijuni ljudi su poginuli putem sistemski razrađenih tehnika počinjenja zločina, koji idu sve do genocida. Oba totalitarna režima potrebno je prepoznati politički lošim sistemima te ih kao takvim učiniti neprihvatljivima.

6. Literatura

- Arendt, H. (2015). Izvori totalitarizma. *Disput, Zagreb*.
- Bruneteau, B. (2005). Stoljeće genocida: nasilje, masakri i genocidne metode od Armenije do Ruande. *Politička kultura, Zagreb*
- Bruneteau, B. (2002). Totalitarizmi. *Politička kultura, Zagreb*.
- Courtois, S. (1999). Crna knjiga komunizma. Zločin, teror, represija. *Politička kultura, Zagreb*.
- Courtois, S. (2011). Komunizam i totalitarizam. *Alfa, Zagreb*.
- De Benoist, A. (2005). Komunizam i nacizam: 25 ogleđa o totalitarizmu u XX. stoljeću : (1917.-1989.). *Zagreb*.
- Friedrich, C. J., & Brzezinski, Z. (1969). Totalitarian Dictatorship and Autocracy. *Harvard University Press, Cambridge*.
- Furet, F. (1997). Prošlost jedne iluzije : ogleđ o komunističkoj ideji u XX. Stoljeću. *Politička kultura, Zagreb*.
- Harcourt, B. E. (2022). The Behemoth as a Model of Political Economy: The Will to Chaos and Disorder. *Forthcoming in the Business History Review (Cambridge University Press), Columbia Public Law Research Paper, (14-705)*.
- Lefort, C. (2011). Pojam totalitarizma. *Politička misao, 48 (3), 210-229*.
<https://hrcak.srce.hr/74119>. Pristupljeno 10.8.2024.
- Neumann, F. L. (1942). Behemoth. *Viktor Gollancz Ltd, London*.